

A SZENTELEKY-VERS

B Á N Y A I J Á N O S

Szenteleky Kornél verseinek ez ideig kevés figyelem jutott. Egész szépirodalmi műveinek is kevesebb, mint irodalomszervező és -alapozó, levelező és vitatkozó szerepének. Nyilván azért, mert – mintha – eltolódás keletkezett volna mű és szerep között. A mű egy másik gondolatkörben, az érzések és hangulatok terepének más szellemi koordinátái között született. A szerep vállalkozás volt, fellépés, célszerű cselekvés, és így mintha ellenpontja is a művet formáló gondolatnak meg érzésnek.

A kérdés most az, mit kímélt meg az idő jobban, a művet vagy a szerepet? Szenteleky szervező és polemizáló vállalkozása nyomán irodalmi kiadványok, antológiák, folyóirat-kezdeményszékek és folyóirat-alapítások, a kisebbségi irodalom és művelődés fogalomtárának kidolgozása, szerkesztésben meg bírálatban való alkalmazása eredményeként egy kisebbséginek, vajdaságinak nevezett magyar irodalom konstituálódott és jutott el az önismeret biztos alapjaiig, még akkor is, ha ezek az alapok az elmúlt évtizedek során változtak és átalakultak, miként a kisebbségi irodalom nála felvonultatott fogalomkészlete is, különösképpen az irodalmi hagyomány megítélésében, valamint az irodalmi fejlődés lehetséges irányainak kijelölésében. Minek folytán Szenteleky irodalomalapító szerepe mára irodalomtörténeti dokumentum. Nem folytatható, nem gondolható tovább, ám – így is – megkerülhetetlen kezdeményezés.

Mi történt a művel az elmúlt évtizedek során? A művel, amely más alapokról, a szerepben is meghirdetettől meg megalapozottól eltérő szellemi és érzelmi közegben fogant.

A mű keretei, sőt az e keretbe foglalt irodalmi tartalmak készen voltak, amikor Szenteleky „hazatért”. Azt hozta magával, amit Herceg János az „indulás éveiről” szólva írt le 1943-as Szenteleky-írásában. *A Héib*ben közölt versek, elbeszélések, színházi és képzőművészeti beszámolók, jegyzetek és kisprózák, az *Egy fáradt szív szerelemei* (1988) című kötetben olvashatók mind sorra a „fővárosi”, a „magas” irodalmi értékrendbe tartoznak. Herceg szavaival szólva, a költészet finom fátylát, a bánatos férfiúi szívet, a jázmin-felhőket,

a gyantaillatú fenyveseket, a finom selyemcipellők nyomait és a mámort szó-
laltatják meg. Leopardi, Baudelaire, Edgar Allan Poe, Tóth Árpád, Krúdy
Gyula és a zene meg a festészet világa gazdagítja ennek az – ismét Herceg Já-
nos szavával – „üvegházban nevelt szépléleknek” korai „virágzását”. A „szép-
lélek” jellemzőit, Bori Imre irodalomtörténete szerint, a kései virágzás is fel-
mutatja, amikor is új témák és új élmények áramlanak be Szenteleky irodalmi
világképebe, elsősorban a közvetlen élettapasztalat, majd a valóságos beteg-
ség nyomai. Biográfiájának kutatói mutathatják ki, hogy a magas irodalom
irányából hozott színes és tartalmas (irodalmi) témakör meg formai keret mi-
kortól kezdődően távolodik majd el az egykori Szivácon gyógykezelő orvos, a
Szabadka, Újvidék, Verbász és Óbecse felé közlekedő irodalomszervező életé-
ből, és lép át *A Hét* körében, a fővárosi kávéházakban még teljességében vál-
lalható életvitel és irodalmi szemléletmód a vágyak, az elvesztett paradicsom,
az elrejtőzött álomvilág térségeibe. Az Éjjeli menekvés című versében beszél
a „huszonnégy órás hétköznapok”-ról, egy másikban – a Szerencse kereke cí-
műben – a „sok keshedt, keserű hétköznap”-ról, amiben a „hazatérés” után
volt része, s amiből csak elvágyakozni lehetett, távoli világokat megidézni,
könyvekkel, zenével bélelt éjszakákon át álmodni az izgalmat, a szellem és
a lélek kalandjait. Ez a világ egyszer már adva volt számára, de mostanra
elveszett. S minthogy elveszett, átkerült az óhaj, a szomorúság, a nosztal-
gia érzelmi tartományai, s a távolra, a Kelet felé vezető utazások em-
lékeibe.

A Szenteleky-vers ebben az élethelyzetben különös lírai élmények objekti-
vációja. Az eddigi interpretációk legtöbbje azt figyelte meg, hogy a Szente-
leky-vers két szintjén játszódik le a lírai témakör tárgyiasulása: az egyik jelen-
tősszintet a realitások adják, a bácskai éjjel, a vidéki vasútállomás, az „ólszagú
éjszakák” és a „hurkaszagú szobák”, a por és a sár. A másik szintet a távoli vil-
ágok, a sivatag „ragyogó rózsaszín” szikláit, a könyvélmények mámore. Az
„Olimposz” alatt érzett borzongás az ismeretlen előtt, a nagy költőtársak ide-
gennyelvű képei és sóhajai meg természetesen a változatlan hőfokú elvágyó-
dás az álmok és látomások világába. A San Remóban készült Könnyű este cí-
mű vers például egy ilyen álmodható világkép beteljesülése, amelyben a lebe-
gés, a könnyed mozgás, a hangok és az egyszerűség szép pillanatai sorakoznak
egymás után, és teremtik meg a megtalált lírai világ otthonosságát. Még akkor
is benne marad ebben a látszólag megélt és nem álmodott világban, amikor a
pálmaág érintése nyomán „Valaki egy messzi világból” megérinti a lelket, mintegy
figyelmeztetve a rajongás veszedelmes illúzióvilágára. De ebben a versben még
nem kerül a „tök felső” az asztalra, miként az Egy pillanat című versben, ami az-
tán egyszerre eloszlatja a karácsonyi illúziót, az érzelmi emelkedettség ritka pilla-
natát.

Vitathatatlan, hogy ez a kettős jelentésszint együtt van a Szenteleky-vers-
ben. Egyik oldalon a látható és tapasztalható, a másikon az álomképekbe meg
a távoli világok szépségébe rögzített vágy és sóhaj. A Szenteleky-vers e két ol-
dala mintha soha párbeszédbe nem keveredne. Csak léteznek egymással pár-

huzamosan, de sohasem egymásba ágyazottan. A közöttük feszülő ellentét se a gondolatban, se az érzésben nem oldható fel.

Csakhogy kimerül-e ebben a feloldhatatlan és izzó feszültségben a Szenteleky-vers sajátos lírai világrépe?

Az egymással szembeállított két élménykör, amely nem egészíti ki, hanem kizárja egymást, úgy gondolom, nem az utolsó szava a Szenteleky-versnek. Előtér ez csupán, látható és felmérhető előtér, amelynek pontos referenciái vannak mind a költő életrajzában, mind élethelyzetének közösségi és társadalmi viszonylataiban. És ennek az előtérnek a háttérben egy mélyebb, keményebb lírai élmény ismerhető fel. A költői létezés drámája. Ebben a drámában érvényüket veszítik a leírások, mert csupán véletlen helyszínek jelölnek, és a re-ferenciák is visszavonulnak a megbízható, de közömbös tények világába. „A könyvek magas és biztos bástyája”, az „ölszagú éjszaka”, a „zsírfortos batyuk, kajla kosarak” vasútállomása, a „gránátpiros fény” a San Remó-i éjszakában pontos költői leírásai a világnak, nemegyszer narratívákba oldott helyszínek és élethelyzetek, melyek ezzel együtt ablaknyitásnak is tekinthetők arra a mély lírai drámára, amiben a Szenteleky-vers igazi belső jelentésvilága sejlik fel. A jelölhető és az életrajzból is kiolvasható tények jelzőlámpák csupán a kimondhatatlan felé vezető úton.

Ha groteszknak tűnhetett a reáliák és az álomképek párhuzamba állítása, ez a fordulat a Szenteleky-versben több mint hagyományos fogalmakkal leírható lírai tartalom. Lélektani indoklását se érdemes keresni, valóságbéli megfelelői meg nincsenek. Az időtlen, a rejtőzködő, a titokzatos fénylik fel ebben a lírai mélyrétegben, s a költészet lényege figyelhető meg benne. A felszínen látható mögött a tiszta líra hangja.

Az Ismét Leopardi című vers így fejeződik be: „És a kései barát, mikor ezekre / az írásokra hajol, úgy érzi / mintha titokzatos, fekete tó / tükre fölé hajolna: // látja a lelkét.” A *Giorno dei morti* című költeményben „szürke fénykép lóg a zongora felett”, és ezt a fényképet az „emlékezés mécsesei” világítják meg: így lép elő, halvány fényben, szinte rejtetten a lélek, a lélek lírai mélysége, az az „ezer esztendőkkal” korábbi és mégis mindenkor jelen lévő tapasztalat, amely *Az Olimposz* alatt című versben az emberi feledékenység, a mulandóság meg a maroknyi lét élményét kezdi ki a borzongató hegycsúcsok láttán, hol Zeusz is, Aphrodité is „örökkön élő”, ahogyan örökkön élő az a lírai mélység is, a kimondhatatlan, amit a Szenteleky-vers a látványokon, az élettapasztalatokon túl felmutat.

Szenteleky minden írásában, novelláiban és regényeiben, feljegyzéseiben és bírálataiban is lírikus volt, mégpedig nem azért, mintha prózáját elöntötte volna a versekből előlépő lírai fénymáz, hanem azért, mert a felszíni, de nem felszínes jelek mögött, mint ama „titokzatos, fekete tó” mélysége, rejtőzik a lélek látható és kimondhatatlan lírai drámája.

A lélek e titkainak felmutatásával állt ellen a Szenteleky-vers a rozsdásító időnek.